

RIIGIKOGU KANTSELEI ÕIGUS- JA ANALÜÜSIOSEKOND

Kuhu kadusid lapsed

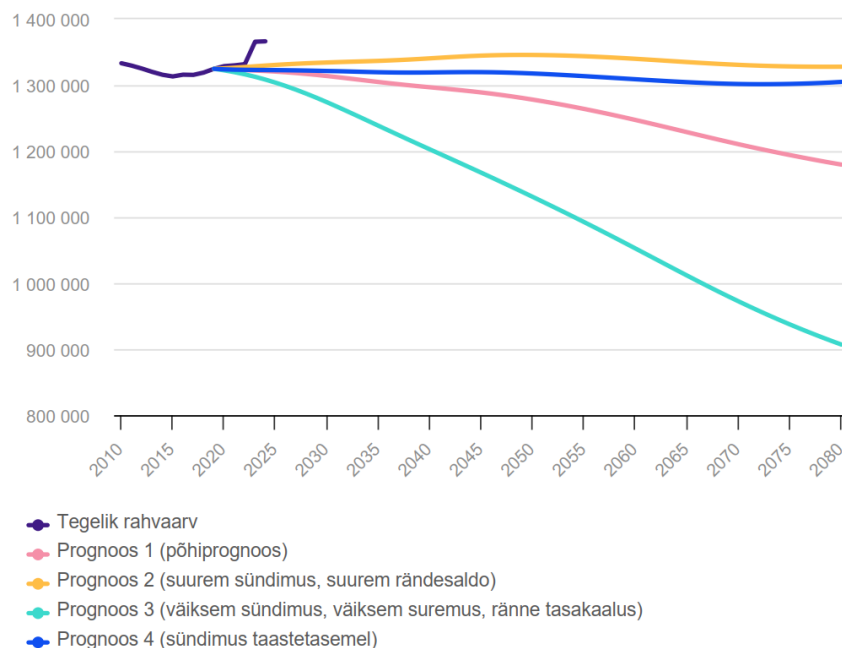
Nr 7

13.05.2024

Viimasel ajal on mitmed Eesti arvamusiidrid juhtinud tähelepanu sellele¹, et oleme mures kolmandat aastat kestva majanduse paariprotsendilise languse pärast, aga samal ajal ei ole fakt, et eestlaste rahvaarv on juba kolmandat aastakümnet languses, millest väljatulek on äärmiselt raske ja kulukas, meid ärgitanud tõstma sündimuse teemat lahendamist vajavate probleemide hulka. Tõsi, siin-seal² on märgata ka vastuväiteid stiilis, et eks prognoose eesti rahva kiirest hääbumisest tehti juba 1930. aastatel, need jätkusid okupatsiooniajal ning ohtralt oleme saanud lugeda sellest viimastel aastakümnetel. Eestlaste tuleviku üle muretsejad on ikka lähtunud meie negatiivsetest iibenumbritest ning on tavaliselt välja pakkunud oma lahenduse põhimõttel, et „kui me nii ei tee, siis ...“ – ühesõnaga sureme välja.

Statistikaameti andmetel sündis Eestis 2022. aastal 11 646 ja 2023. aastal 10 761 last. Need on kõige madalamad näitajad alates 1919. aastast, kui see usaldusväärne aegrida algas. Sündide arv vähenes võrreldes 2021. aastaga tervelt 1626 lapse ehk 12,3% võrra ning 2023. aastal 885 lapse ehk 8,6% võrra. Statistikaamet on Eesti kohta koostanud mitme stsenaariumiga rahvastikuprognoosi kuni aastani 2080 (vt joonis 1). Põhiprognoos (vt prognoos 1 joonisel 1) annab Eurostat³ kõigi EL-i liikmesriikide kohta tehtud ühtlustatud prognoosiga sama tulemuse. Kõige pessimistlikumalt mõjub nii madalama sündimuse kui ka madalama suremusega arengustsenaarium (vt prognoos 3 joonisel 1), mis lõpptulemusena suurendab oluliselt ka vanurrahvastiku osakaalu.

Joonis 1. Rahvaarvu muutus ja prognoos, 2010–2080.

Allikas: Statistikaamet

¹ <https://arvamus.postimees.ee/8004281/heido-vitsur-karm-hoiatus-sajandi-lopuks-langeb-eestlaste-sundimus-dramaatiliselt>

² <https://arvamus.postimees.ee/8007495/aimar-altosaar-rahvastikurallis-me-kurvi-taha-ei-nae>

³ <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00002/default/table?lang=en>

Mitme põlvkonna pikkune vaade

Joonisel 1 paistab selgesti, et prognoosi tulemus pikemas ettevaates sõltub kõige suuremal määral sündimuse tasemest. Seetõttu võtamegi vaatluse alla just sündide arvu muutused. Joonis 2 toob välja pika vaate sündide arvu muutusele võrreldes vahetult eelneva aastaga. Eesmärgiks on panna 2022. aasta 12%-line sündide arvu kahanemine võrreldes eelneva aastaga pikemasse perspektiivi. Kuna usaldusväärne sündide arvu aegrida algab juba 1919. aastast, siis saab sündide arvu võrdlust vahetult eelneva aastaga esitada alates 1920. aastast. Joonisel 2 on näha, et üldiselt kõigub suhteline muutus aastast-aastasse +/- 5% piires. Tugevalt on sündide arv kasvanud vahetult pärast sõdade lõppu. 2022. aastast suuremat vähenemist on seevastu näha üksnes Teise maailmasõja ajal ning üleminekuaja kõige raskemal perioodil 1990. aastate alguses. Viimase puhul ei tasu unustada venekeelsete sisseandajate massilist kodumaale naasmist lühikese aja jooksul, mis samuti sündide arvu kärpis. 2008. aastal alanud majandussurutise algul oli sündide arv stabiilne, suur langus leidis aset alles 2011. aastal. Ka esimese koroonapandeemia tagajärjena 2021. aastal sündide arv kohese reaktsioonina ei vähenenud. See tagasisivaade rõhutab 2022. aasta vähenemise harukordsust.

Selleks, et Eesti rahvastik aastaks 2100 ei kahaneks, on Arenguseire Keskuse hinnangul vaja kas kõrgemat sündimust (rahvastiku pikaajalise kahanemise hoiaks ära näiteks Eestile praegu prognoositust 10% kõrgem sündimus) või suuremat sisseärnnet (pikaajaline prognoos arvestab 2400 rände teel lisandunud inimesega aastas, samas kui tegelik netosisseränne Eestisse on viimasel seitsmel aastal olnud suurusjärgus 4000–5000 inimest aastas).⁴

Joonis 2. Sündide arv võrreldes vahetult eelneva aastaga, 1920–2022.

Allikas: Demograafiablogi

Joonisel 2 on näha, et praegune sündimuse languse kiirus ei ole veel jõudnud 1990. aastate alguse tasemeni, kuid ometi ületab eelmise, 2007–2008 aastate kriisi mõju. Ka summaarne sündimuskordaja, mis näitab sündinud laste arvu ühe sünnituseas naise kohta, vähenes sama hoogsalt – 2021. aasta 1,61-lt sünnilt naise kohta 2022. aasta 1,41-le (suhteline muutus 12,4%). Selle näitaja puhul ei hõlma Eesti kohta käiv aegrida kahjuks sõdade ja sellele vahetult järgnevat perioodi. Suhteline muutus on siingi samal tasemel 1990. aastate algusega. Tõsi, summaarne sündimuskordaja on arvatud aasta keskmise rahvaarvu pealt, mis tähendab, et see on mõjutatud Ukraina põgenike (suuresti sünnituseas naised) saabumisest. Arusaadavalt nad siin üldjuhul lapsi saama ei hakanud, mistõttu vähendab ukrainlannade saabumine näitaja väärtust mõnevõrra kunstlikult. Tehes arvutusi 2022. aasta alguse rahvastiku seisuga, oleks väärtus 1,43 (või -11,2%), mis näitab endiselt dramaatilist langust.

Rahvastiku vähenemise peamiseks tõukejõuks Kagu-, Kesk- ja Ida-Euroopas oli aktiivne väljaränne parema teenistuse otsimiseks juba enne Venemaa algatatud sõda. Näiteks Lätis, mis on viimase 30 aastaga kaotanud ligi kolmandiku oma elanikkonnast, on sündide ja surmade negatiivse saldo arvel vaid viiendik langusest; ülejäänud neli viiendikku on tingitud väljarändest. Seevastu väga positiivse

⁴ <https://arenguseire.ee/raportid/vene-ukraina-soja-pikaajalised-mojud-eestile-rahvastik-loimumine-valiskaubandus/>

rändesaldoga riikides võib rahvaarv olla stabiilne või isegi kasvav, hoolimata sellest, et sündimuskordaja on tunduvalt madalam sündimuse taastetasemest. Näiteks sellises suure rändesaldoga riigis nagu Rootsi on põlvkondade vahetumist tagav summaarne sündimuskordaja (TFR) rändega kohanemisel hinnanguliselt alla 1,2 lapse naise kohta. Seega toob tegelik TFR 1,8 (2018) kaasa Rootsi rahvastiku olulise suurenemise praeguse ränderežiimi tingimustes. Seevastu väljarände tasakaalustamiseks vajalik asendussündimus on väljaränderiikide puhul palju suurem: näiteks Rumeenias või Bulgaarias peaks asendussündimus olema ligikaudu 3 last naise kohta, kui väljaränne arvesse võtta. Ei saa eeldada, et investeeringud peresõbralikku poliitikasse tõstavad sündimust nii kõrgele, kuna need ületavad sündimuse ideaale riikides, kus rahvastik ei vähene.⁵

Rahvastiku vähenemise suundumused on tuntavad nii Euroopas ja tublisti märgatavamad juba praegu Eestis kohalikul tasandil. Rahvastiku vähenemist seostatakse rohkem maa- ja äärealadega, kuid eraldusjoon kasvavate ja kahanevate piirkondade vahel ei järgi tavapäraselt linna-maa lõhet. Piirkonnasisesed rändesuundumused, mis kujundavad rahvastiku dünaamikat kahanevates piirkondades, on tihedalt seotud inimeste elukaare sündmustega. Nende protsesside tunnistajaks Eestis oleme olnud juba alates XX sajandi algusest. Kui noored lahkuvad linnadesse õppima ja töötama, võivad teised piirkonnad meelitada vanemaid elanikke, kuna elukohaeelistused elu jooksul muutuvad. Kaugetel ja hõredalt asustatud piirkondadel on raskusi perede ja noorte täiskasvanute ülalpidamisel teenuste (eriti koolide) ning infrastruktuuri (erikulude kasv) kadumise tõttu, mis mõjutab veelgi rahvastikumuutusi juba lähemas tulevikus.

Rahvastiku vähenemine ja kliimamuutused on oma mõjult rahvastikuarengule n-ö kahepoolne münt. Kliimamuutused on võib-olla tulevase rahvastiku vähenemise ja ka rände tagajärjel tingitud rahvastiku kasvu kõige vaieldavam tegur. Seni on tõendid selle seotuse kohta rahvusvahelise rändega olnud ebaselged, kuid keskkonnamuutuste mõju riigisisesele või piirkondlikule piiriülesele liikumisele on juba küllatki hästi dokumenteeritud. Olemasolevad pikemaajalised andmed rändelise liikumise kohta aastatel 1960–2015 69 riigis üle maailma näitavad kliimamuutuste (enamasti joogikõlbuliku vee puuduse ja haritava pinna kuivamise tõttu) olulist mõju rändele.

Lisaks väliskeskkonna negatiivsusele saab sündide arvu vähenemise põhjus olla ka konkreetsem. Nimelt on 1990. aastate ja 2000. aastate alguse madalast sündimusest johtuvalt juba pikemat aega Eestis vähenenud sünnituseas naiste arv ja arusaadavalt mõjutab see otseselt ka uute sündide arvu. Praeguseks on need väikesed aastakäigud jõudnud kahekümnendatesse eluaastatesse, mistõttu võrreldes 2010. aastaga on kahekümnendates eluaastates naiste arv vähenenud pea kolmandiku võrra. Sünnituseas naiste arvu muutuse mõju hindamine oleks suhteliselt kerge, kuid keerukamaks teeb selle Ukraina põgenike (suuresti sünnituseas naised) lisandumine, kelle mõjul sünnituseas naiste arv Eestis 2022. aastal hoopis kasvas.⁶ Puhtalt sünnitusealiste naiste arvu kahanemise tõttu oleks sündide arv langenud 2021. aasta 13 272 sünniga võrreldes üksnes 161 lapse võrra.

Koroonapandeemiaga seonduvad tegurid

Niisiis, ligikaudu 90% sündide arvu vähenemisest on tingitud ühiskondlikest oludest. Kahjuks ei ole nende puhul protsenditäpsusega teostatav mõjuanalüüs tavaliselt võimalik. Kõige enam on avalikkuses räägitud kolmest tegurist. Nendeks on koroonapandeemia ja sellega seonduv, Ukrainas toimuva täiemahulise sõjaga seotud hirm ning elukalliduse tõus. Kõik need on arusaadavalt märksa laiemad ja mitte Eesti-spetsiifilised tegurid. Lisaks tasub märkida, et 2022. aastal vähenes sündide arv Euroopas laiemalt. Kuid Eestis oli see vähenemine siiski suurem, sh ka võrreldes meie lähiriikidega.

Mõju ligikaudseks hindamiseks on kasutatud taustaks Pere Sihtkapitali tellitud rahvastikubaromeetri andmeid. See küsitlus viidi läbi 20–44-aastaste naiste seas 2022. aasta lõpus ja 2023. aasta algul. Muuhulgas küsiti kõige kolme mainitud teguri tajutud mõju seonduvalt (järgmise) lapse saamise sooviga. Koroonapandeemia kohta käiv küsimus on baromeetris üldine, see ei adresseerinud spetsiifilisemaid mehhanisme (enese või kaaslaste raske haigestumine, stress, töökaotus, jne). Samuti tuleb mees pidada, et pandeemiaga seotud ebakindluse tippaeg ehk 2020. aasta ei mõjutanud negatiivselt sündimust sellele järgneval 2021. aastal ja seda nii Eestis kui ka enamikes teistes Euroopa riikides. Vastupidi, nii Eestis kui mitmes teises riigis sündimus 2021. aasta hoopis kasvas ehkki

⁵ Nargund, G. (2009). Declining birth rate in Developed Countries: A radical policy re-think is required.

⁶ Statistikaameti andmebaasi tabel RV021.

minimaalselt. Tagasisivaatavalt hindas üksnes 9% küsitletud naistest, et pandeemia tõttu nende lapsesaamise soov vähenes.

Teisel viisil on pandeemiat ja lapsesaamist võimalik seostada ka Eesti pere ja sündimuseuuringuga, mis viidi läbi 2021. aasta lõpul ja 2022. aasta alguses. Selle raames küsiti inimestelt, kuidas on pandeemia mõjutanud nende tervist, elukvaliteeti, majanduslikku heaolu aga ka suhteid elukaaslase ja teiste leibkonnaliikmetega (sh lastega). Demograafid on teinud nende andmete alusel järelduse, et COVID-19-ga seotud hirmud, piirangud ja tervisekaod ei olnud kuigi olulised tegurid 2022. aasta sündide madalseisu põhjustamises.

Teaduskirjanduses on hoopis püstitatud pisut üllatavana mõjuv hüpotees, et 2022. aasta madal sündimus on põhjustatud pigem koroonapandeemia lõpuga seotud piirangute leevendamisest kui vaksineerimisega seotud rangetest piirangutest. Argumendi loogika on selles, et piirangute leevendamine suurendas inimeste vabadust ja soovi elu nautida, mis motiveeris ehk tegelema muude ettevõtmiste (nt reisimine) kui pereloomega. Samas ei ole eriti usutav, et see tegur saaks seletada ühest küljest sündide arvu teatud stabiliseerumist 2022. aasta mais-juunis, aga ka pärast seda aset leidnud ja endiselt 2023. aasta algul toimuvat sündide arvu vähenemist.

Ukraina sõjast tingitud hirm

Täiemahuline sõda algas 2022. aasta veebruari lõpus. Ukrainaga seonduv ebakindlus võis aga poliitikat rohkem jälgivate inimeste seas juba enne 24. veebruari oma rolli mängida, kuna mäletatavasti räägiti Venemaa peatsest kallaletungist juba 2022. aasta jaanuaris ja veebruaris. Kuid siiski saab Ukrainas toimuva mõju 2022. aasta vaates ulatuda üksnes novembrisse ja detsembrisse. Viimased uuringud näitavad, et rahvastikubaromeetris on suur hulk naisi (20–44-aastaste peale kokku 21%) hinnanud, et Ukrainas toimuv sõda on nende lapsesaamise soove vähendanud. Sama küsimust küsiti ka 2022. aasta mais aset leidnud baromeetris ning toonagi hindas viiendik vastajatest mõju lapsesaamise soovi vähendavaks. Küsitletutel oli võimalik valida ka vastus, et sõda pani neid soovitud lapsesaamist edasi lükkama. Vastajad sellist võimalust oma hoiakute hindamiseks üldiselt ei kasutanud. Silmapaistvalt suur on negatiivne mõju ka nooremate naiste seas (seega esimesele sünnile). Vaadates üksnes kahekümnendates eluaastates lastetuid naisi, siis märkisid ligi kolm korda enam vastanutest, et sõda on nende lapsesaamise soovi justkui püsivalt vähendanud. 2022. aasta lõpul ja 2023. aasta algul läbi viidud rahvastikubaromeeter on sõda puudutava meediatähelepanu tipust ajaliselt juba kaugenenud, seega seonduv šokk ja emotsioonid peaksid olema pigem taandunud. Tegemist on niisiis mõneti ootamatute tulemustega.

Kokkuvõte

Lisaks kirjeldatud käitumismuutustele leidub siiski mõningaid juba praegu teada olevaid hoobasid, mille abil Eesti majanduspoliitika saaks rahvastiku vähenemise ja vananemise võimalikke negatiivseid mõjusid leevendada. Peamised neist on investeringud tootlikkust tõstvatesse ja töökoormust kergendavatesse tehnoloogiatesse ning investeringud füüsilisse, kognitiivsesse ja vaimsesse tervisesse, mis võimaldaksid inimestel osaleda tööturul kaua ja tootlikumalt ning aitaksid leevendada töökoormust.

Teise demograafilise üleminekuga seotud arengud (sündimuse vähenemine, perestruktuuride muutmine, vanurrahvastiku osakaalu kasv, põlvkondlike- ja sugulaste vaheliste sotsiaalsete sidemete nõrgenemine ja mitmed muud nendega seotud komplitseeritud protsessid) võivad kaasa tuua isegi ühiskondlikku kasu. Näiteks ainuüksi see asjaolu, et inimesed elavad tänapäeval kauem ja tervemat elu kui eelmised põlvkonnad, on omaette märkimisväärne ühiskondlik saavutus. Kui meie tööturud tõesti uue reaalsusega edukalt kohanevad, toob vananev rahvastik loodetavasti rohkem võimalusi kõigile rahvastikurühmadele, seades uute uuringute tulemuste kohaselt⁷ esiplaanile sotsiaalse aktiivsuse uued võimalused kogukondliku võrgustumise uue kvaliteedi näol. Samal ajal osaleb rohkem naisi uutmoodi tekkival tööturul, ehkki võib oletada, et vähemalt esialgu jätkuvad märkimisväärsed soolised lõhed ja seda mitte ainult palju kõneainest andvates palgatingimustes.

⁷ Abuladze, L. (2004) Kesk- ja vanemaealiste sotsiaalsed ressursid ja tervis: väitekirj.

Teise rahvastikuülemineku järgne ühiskondade reaalne toimimine allpool nn taastetaset on paljuski veel üsna tundmatu maa oma paljudes selle uue olukorra aspektides, mis kõik alles ootavad arusaadavat selgitamist.

Toivo Mängel
nõunik
toivo.mangel@riigikogu.ee

Kasutatud allikad:

1. Statistikaamet. <https://www.stat.ee/et/avasta-statistikat/valdkonnad/rahvastik/rahvastikuproгноos>
2. Mark Gortfelder, M., Puur, A. Kuhu küll kõik sünnid jäid? (2023) Demograafiablogi. https://demograafia30.weebly.com/blog_41.html
3. Rahvastikubaromeeter, VI. <https://peresihtkapital.ee/app/uploads/2023/11/Baromeeter-VI-tulemuste-raport.pdf>
4. Nargund, G. (2009). Declining birth rate in Developed Countries: A radical policy re-think is required.
5. Abuladze, L. (2004) Kesk- ja vanemaealiste sotsiaalsed ressursid ja tervis: väitekiri.
6. Statistikaameti andmebaas.

Õigus- ja analüüsiosakond on Riigikogu struktuuriüksus, mis nõustab parlamendiliikmeid ja nende heaks töötavaid ametnikke. Käesolev teemaleht on koostatud osakonna algatusel. Autorid on valmis arutlema töö sisu üle ja kommentaarid on teretulnud.